

Mahesti Menije

Category: Kitapcy,Sözler,Zenan şahsyýetler

написано kitapcy | 22 января, 2025

Mahesti Menije MAHESTI MENIJE

Gadymy hem dana türkmen halky dünýä medeniýetine, şol sanda edebiýatyna hem bimöçber goşant goşan halkdyr. Onuň dünýä edebiýatynda meşhurlyga eýe bolan söz ussatlarynyň ençemesi-de öz Alla beren zehinleri, egsilmez ýürek joşgunlary bilen belent mertebelere eýe bolan gyz-gelinlerdir. Biz özümüzىň şu gysgajyk ýazgymyzda şolaryň ilkinjilerinden hem görnüklierinden biri Mahesti, Çeñi lakamlary bilen tanalan oguz-türkmen gözeli Menijäniň durmuşy hem döredijiliği barada söhbet açmakçy.

Bu görnükli şahyr zenanyň şahsyýeti, durmuşy hem döredijiliği onuň öz ýaşan döwründen tä su günlere çenli özüne çekip geldi. Ol hakda ýüzugra agzap geçenler-de az-u-köp maglumatlary özünde jemlän dürli ýazgylary galdyranlar-da, ýörite makala ýazarlar-da, göwrümlü dessanlary-da, hatda möçber taýdan 400 sahypa ýetýän uly iş ýazarlar-da bar. Yöne onuň anyk nireden, kimlerden bolandygy, dünýä inen, işläñ, ýaşan ýurtlary, şäherleri barada berilýän maglumatlar welin, örän dürli-dürli hem çapraz gelýän pikirlerden doly. Yöne biziň pikirimizce, iñ esasy hem ygtybarly maglumat onuň özünüň özünü nireden hasap edýänligidir. Mysal üçin, meşhur gündogarşynas alym, professor Ý.E.Bertels öz saýlanan ylmy işleriniň «Nyzamy hem Fuzuly» atly kitabynda ýerleşdirilen «Şahyra Mihsiti hakdaky mesele dogruda» diýen çaklaňja makalasynda şeýle ýazypdyr: «Mihsiti (ol şahyrany şeýle atlandyrýar -N.G.) Genje şasynyň yzarlamasыndan gutulmak üçin, özi hakdaky (horezminli türkmen şahyry Jöwheri Zergär tarapyndan ýazyylan «Mahesti hem Emir Ahmet» -N.G.) dessanynda şeýle diýýär:

«Be memleketi Horasan be şähri Balh mirewem ki ez an ja inja amedeýem»

(Ý.E.Bertels, «Избранные труды. Низами и Фузули», Москва-1962,

79-sah.).

Mahestiniň bu sözlerini şygyr bilen türkmençä geçireniňde, ol şeýle bolýar:

– Gidýän Horasan ýurduna,
Balh diýilýän şähere.
Ozalam men şol ýerdendim,
Şonsan geldim bu ýere.

Görüşümüz ýaly, onuň niredendigi barada berilýän köp dürlü maglumatlaryň arasynda şundan ygtybarlysy ýok. Diýmek, Mahestiniň asly oguz türkmenleriniň ir zamanlardan bări, köpcülikleýin ýasaýan ýeri bolan Owganystanyň Balh welaýatynyň Beýik seljuk-türkmen imperiýasy gurlanda Çagry begdir Togrul begiň agasy (kakasy Mikaýylyň dogany Musa Ýabguwa berlen) merkezi Balh şäherinden bolmaly. Gyz ady Menije bolan Mahesti şol ýerde 1121-nji ýylда dünýä inipdir. Ol ylym-bilim, tälim-terbiýäni öz dogduk diýarynda alyp, kemala gelenden soñ, hossalrlarynyň biri bilenmi ýa-da ýeke özümi, belli däl, garaz, Balhdan Merwe gelip, Soltan Sanjaryň (1128-1157 ý.y.) köşgündäki kätipler diwanyna işe ýerleşipdir. Ol bu ýerde ilki ep-esli wagtlap, nedim (sekretar), kätip bolup işläpdir. Menije, aýdylışyna görä, örän görmegeý hem şahandaz gyz bolan bolara çemeli. Ol čen (arfa) saz guralyny çalmaga, mylaýym ses bilen ýakymly aýdym aýtmaga, şygyr ylaýta-da rubagy ýazmaga hem küst oýnamaga-da biçak ezber bolupdyr. Şeýle bolandoñ, ony Soltan Sanjaryň ähli zyýapatlaryna (banket), mejlisleridir meýlislerine yzygiderli gatnaşdyrypdyrlar. Soltan ony öz mejlisinde ilkinji gezek görende, üýtgesik zenanlyk gözelligine syny oturyp: «Ma hest!» («Aý ýaly!») diýipdir. Aýdylışyna görä, şondanam oňa «Mahesti» lakamy galypdyr. Onuň bu lakamyny-da dürli çeşmeler dürlüce düşündirýärler. Biz şolardan ýaňky aýdylany dogry hasaplaýarys.

Köşk emeldarlary ilki-ilkiler Menijä mejlisdir meýlisleriň, zyýapatlardyr dürli oturylyşyklaryň bezegi hökmünde garan bolsalar, soňabaka olar bu gyzyň čen saz guralyny (arfa) çalmaga ökdeligine, mylaýym ses bilen ýakymly aýdym aýtmaga-da

ezberligine göz ýetirip ugrapdyrlar. Şeýlelikde, ol çeñiň ýakymly owazyna goşup, käte özüniň, köplenç bolsa, köşkde bile işleşip ýören (emir Muizzi, Enweri...) ýa-da özünden az-kem önräk dünýäden öten (Abdylmälik Burhany, Omar Haýýam...) görnükli şahyrlaryň şygylaryny pessaýdan mylaýym ses bilen aýdym edip aýdar ekeni. Çeň saz guralyny calmaga şeýle ökdeligi üçin oña soñabaka Mahesti Çeňi hem diýip başlapdyrlar.

Günleriň bir günü köşkde häli-şindi geçirilip durulýan şol mejlislerdir zyýapatlaryň biriniň ahyrlarynda, Soltan Sanjar ýöne gezelenç etmek üçinmi ýa atyna atlanyp gitmek üçinmi, garaz, bir wesile bilen daşaryk çykypdyr. Görse, gar ýagyp, bar ýerler duw-ak bolup ýatyrmış. Soltan muňa haýran galyp: «Bäh, ýaňy gelemizde-de beýle däldi-le!» diýipdir. Soltan sözünü tamamlan bada, onuň ýany bilen daş çykanlaryň arasynda duran Mahesti ýüzünüň ugruna bir rubagy aýdypdyr. Ol, ine şeýle:

– Bar soltandan eziz görüp Hak seni,
Asmandan bagt atyn gönderdi göni!
Hapa basmaz ýaly altın nally at,
Kümüş bilen örtdi ähli meýdany.

Şahyr zenanyň bu täsin rubagysy, özünem desbi-dähellik bilen aýdylmagy käteler şygyr ýazýan Soltan Sanjara biçak güýcli täsir eden bolarly. Ol bu şygry eşiden bada: «Bä-ä, bu gözel gyz şahyram ogşuýa! Näme maňa aýtmansyňyz? Muňa indiden beýlæk şahyr hökmünde-de belent sarpa goýulmalydyr!» diýipdir. Soltan şondan soñ ony öz howandarlygyna alypdyr. Ol beýik soltanyň özüne bildiren bu mähir-muhabbetine jogap edip, birnäçe rubagylary-da döredipdir. Şolardan biri, ine, şeýle:

– Sha, Hakdan dileýän, ýaşa müň ýyllar,
Saýaňda bagtyýar örňesin iller!
Her ýyl müň aý bolsun, her aýda müň gün,
Her sagat müň güne bolsun barabar!

Soltan-da onuň ezberlok bilen çalýan şirin owazly sazlaryny,

mylaýymdan mähirli ses bilen aýdýan ýakymly aýdymalaryny, zenan kalbyndan syzlyp çykýan nepis rubagylaryny ýygy-ýygydan diňläp durupdyr. Mahestiniň bu zatlaryň daşyndan küst oýnamaga-da diýseň ökdeligini bilen Soltan Sanjar döwlet işlerinden sypynýan wagtlary onuň bilen küşdem oýnandygyna bolsa, onuň şeýle rubagysy hem şaýatlyk edýär:

– Şanyň goşunyny piliň dagydar,
Weziri-de ýykar müň hakan, kaýsar.
Men seniň ruhuňa bolaýyn gurban,
Ol ençe şalary atdan agdarar.

Soltan Sanjaryň 1153-54-nji ýyllaryň oguz gozgalaňynda zyndana salynmagy, eýesiz galan ýurtda baş-basdaklygyň, eden-etdiligiň höküm sürmegi ýa-da 1156-njy ýylда ýene öz tagtyna geçen soltanyň bir ýıldan soň, içagyry keseline sezewar bolup, 1157-nji ýylда aradan çykmagy bilen, Beýik seljuk-türkmen imperiýasynyň ymykly synmagy netijesinde Mahesti ýa 1153-54-nji ýyllarda (32-33 ýaşlaryndaka), ýa-da 1157-nji ýylда (36 ýaşyndaka) Merwden Genjä – söýgülisi, şahyr ýigit Emir Ahmedin mekanyna gidipdir. Onuň Merwden ilki Balha baryp, soň Genjä giden bolmagy-da mümkün. Bu hakda Mahestiniň şeýle bir rubagysy-da bar:

– Ýokdur ýsk derdine döz gelen mençe,
Jepanyň serhedi ýokmy seniňce?!
Diýipdiň: «Genjede ýeters myrada»,
Ynha, men, ine, sen, ine-de Genje!»

Şundan görünüşi ýaly, Emir Ahmet Merwden gitmeli bolanda, Mahesti ikisi özara dillesen bolarly. Garaz, şeýlelikde, Mahesti bilen Emir Ahmet ikisi maşgala durmuşyny gurup, birnäçe wagtlap Genjede ýaşapdyrlar. Yöne erkanalyk, dogumlylyk etinde, ganynda bolan, Merwde-de şol hüý-häsiýetini dowam etdiren oguz gyzynyň käbir hereketleri, ýazýan şygylary, čeň saz guralyny calmagy Emir Ahmedin ruhany kakasy Hatyba-da, Genjäniň häkimine-de ýaramadyk bolarly. Şol zerarly, olar Mahesti Menijäniň dogduk diýary – oguzlaryň bir

mekany Balha gitmeli bolupdyrlar. Olaryň Balha gelenini eşiden ýerli şahyrlar bir gün olaryňka görme-görşe barypdyrlar. Mahesti hem hossarlary olara hezzet, hormat edip, üsti naz-nygmatly bol saçak ýazypdyrlar. Yöne şonda Mahesti entek saçaga el uzadylmanka, bir tapmaça rubagy aýdyp, şoňa jogap bermeklerini sorapdyr. Şol tapmaça rubagy şeýle:

– Ol niçik ogrudyr, öye girse, tiz
Öý deşikden gaçar, dolanmaz hergiz?!
Ogra-da öý däl-de, gerek eýesi,
Öý gitdi, eýesi çyrpynýar ejiz.

Balhly şahyrlar muňa jogap tapman oturýarlar. Şol wagt öye giren Mahestiniň ýanýoldaşy, şahyr Täjeddin Emir Ahmet öz myhmanlaryndan näme üçin saçaga el uzatman oturandyklarynyň sebäbini soraýar. Ahwalaty bilenden soň, ol myhmanlara derek bir rubagy bilen şol tapmaçanyň jogabyny beripdir. Emma Emir Ahmediň şol jogap rubagysy bize belli çeşmeleriň hiç birinde ýok. Yöne şol jogap rubagysy şeýleræk bolandyr öýdüp çen edýärис:

– Ogry – balyjçy hem onuň torudyr,
Öý – deňizdir – suwdur, suwlaň şorudyr.
Suw tordan szüslip, çykdy daşyna,
Torda balyk galdy, ol soň barydyr.

Şondan soň, balhly şahyrlar Emir Ahmedede minnetdarlyk bildirip, degşip-gülşüp, saçaga el uzadypdyrlar.

Özboluşly zehine, ukyba, täsin ykbala eýe bolan görnükli şahyr Mahestiniň beýik Seljuklaryň iň soňkusy Soltan Sanjaryň köşgündäki, Genje hem Balh türkmen begliklerindäki başdan geçiren durmuş ahwalaty, onuň döreden nepis rubagylary bilen baglylykda dörän gürrüñlerdir hekaýatlar entek onuň özi dirikä dilden-dile, ilden-ile, ýurtdan-ýurda geçip, uly şan-şöhrata eýe bolan bolmaga çemeli. Mysal üçin, türkmenleriň Yrakdaky seljuk döwletiniň sekizinji soltany Muizeddin Arslan ibn Togrul patyşalyk edýän döwründe (1161-76 ý.y.) köşgünde ençe ýyllap işläñ, şahyrçylyk edýän, soňra söýşüp, genjeli türkmen

şahyry Täjeddin Emir Ahmedede durmuşa çykan täsin ykbally şahyr zenan Mahesti hakdaky gürrüňleriň, hekaýatlaryň esasynda dessan ýazmagy tabşyrypdyr. Jöwheri Zergär bolsa, soltanyň tabşyrygyny berjaý edip, özünüň «Mahesti hem Emir Ahmet» dessanyny döredipdir. Bu dessan XII asyryň 60-70-nji ýyllarynda ýazylypdyr. Onuň baş gahrymany Mahesti bolsa, şol asyryň 80-nji ýyllarynda bar ekeni. Jöwheri Zergär özünüň bu dessanyny, esasan, Mahestiniň hem onuň söygülisi, soňra ýanýoldaşy bolan Emir Ahmedeniň öz şygyrlarynyň esasynda ýazan bolmaga çemeli.

Bu özboluşly zenan şahyryň täsinliklerden doly durmuşy-da, çepeper döredijiliği-de, ol hakdaky dessan-da geljekde türkmen alymlary tarapyndan düýpli öwrenilmegine garaşýar.

Nazar GULLAÝEW,
professor.

edebiyatwesungat_2005 Zenan şahsyyetler